

Søren Blak Hjortshøj: *Son of Spinoza. Georg Brandes and Modern Jewish Cosmopolitanism*. Aarhus University Press 2021. 287 s.

Af Lise Præstgaard Andersen

Det er inden for Brandes-forskningen flere gange blevet påpeget, at Georg Brandes ved begyndelsen af sin bane ud fra Taines miljø-, race- og momentteori (Brandes' disputats om Taine, *Den franske Æsthetik i vore Dage*, 1870) understregede den jødiske baggrund hos de hovedpersoner, han med beundring behandlede i sine skrifter, og at han siden blev mere forsigtig med at understrege egen og andres jødiske baggrund. Det første gælder således de to bøger (oprindeligt offentliggjort på tysk under Brandes' Berlinophold) om henholdsvis den tyske socialistfører *Ferdinand Lasalle* (1877) og den engelske statsmand *Benjamin Disraeli* (1878) og desuden karakteristikken af den lyriske og oprørske digter Heinrich Heine – både i sidste bind af *Hovedstrømninger* (1890) om "Det unge Tyskland" og i den let reviderede, selvstændige bogversion *Heinrich Heine* (1897). Brandes' forhold til det jødiske diskuteres også indgående hos venen Henri Nathansen i dennes biografi *Georg Brandes. Et Portræt* (1929), og emnet er genoptaget på lidt anden vis hos Søren Blak Hjortshøj i *Son of Spinoza. Georg Brandes and Modern Jewish Cosmopolitanism* (2021), som anmeldes her. Nathansen skriver ud fra et tæt personligt forhold til Brandes, og Hjortshøj anlægger en idehistorisk synsvinkel.

Nathansen og Søren Blak Hjortshøj er enige om med forbavelse at notere, at Brandes siden underdrev sin egen jødiske baggrund, ja, måske ligefrem søgte at fortrænge den i sine senere skrifter. Hjortshøj nævner som eksempel herpå *Samlede Skrifter* (1899-1902), stærkt reviderede i forhold til førsteudgaverne, og selvbiografien *Levned* (bd. 1-3, 1905, 1907 og 1908). Nathansen anlægger en venskabelig og psykologisk synsvinkel, og hans overbevisende kilder er først og fremmest den private brevsveksling mellem de to forfattere. Han citerer således uddrag af deres breve, hvori han selv henviser til sin følelsesmæssige glæde over baggrunden i den jødiske kultur, mens Brandes vrisser ad

det, han kan kalde "Jøderi" (1950, s. 129). Mennesker skal ifølge ham bedømmes som individer. Brandes og Nathansen diskuterede for og imod en jødisk identitet fra deres venskabs begyndelse i 1903 til Brandes' sidste år i 1927. Brandes opponerede bl.a. ved sin 70-årsdag skarpt mod en anden forfatter, Peter Nansens, karakteristik af hans barndomshjem som "jødisk farvet". Han hævder i den anledning i et brev til Nathansen, at hans mor aldrig havde været i synagogen og hans far ikke siden, han var 13 år (s. 128). Brandes kæmpede angiveligt gennem sit og Nathansens 25-årige venskab "som en Løve for *sit*", og Nathansen kæmpede som "en Løve for *mit*" (s. 129). Brandes hævdede bl.a. med stolt selvfølelse individualitetens ret over for afstamningen i et af sine breve til Nathansen. Her drejer det sig om Napoleon:

Da man overbragte den unge Bonaparte en Stamtavle, som beviste han var af Adel, afviste han den leende. Han var af dem, fra hvem der nedstammes. Han var fra den Tid, der erklærede alle Baner aabne for Talentet og stillede Individet frit. Gud velsigne ham og hans Tid derfor!

Individualist for ever! G.B. (s. 131)

Andetsteds bliver Nathansen konfronteret med Brandes' irritation over, at hans navn undertiden, bl.a. på en guldmedalje, han modtager fra staten ved sin 70-års fødselsdag, skrives fuldt ud med de jødisk klingende mellemnavne: "Georg *Morris Cohen* Brandes" (s. 129) – han er slet og ret Georg Brandes!

Alle ovenfor nævnte skriftlige vidnesbyrd fra Nathansens bog, hvor Brandes i høj grad nedtoner sin jødiske identitet, stammer fra tiden efter 1903 – og således fra tiden *efter* den officielle tildeling af professortitlen i 1902 – foranlediget af hans Venstrenes sejr med Systemskiftet. Titlen skulle kompensere for den lange strid om det udeblevne professorat fra 1872 og frem. Der kan således ingenlunde være tale om strategiske forsøg på at opnå professortitlen ved at underdrive opfattelsen af jødisk identitet, som Hjortshøj flere gange foreslår i *sin* bog. Imod en bevidst strategisk adfærd af karrierehensyn taler, at diskussionen med Nathansen er præget af dybe personlige følelser. Og i øvrigt

almindeligt kendskab til Brandes' personlighed, konstant præget af kampivrighed og oprørslyst.

I sin ungdom havde Brandes, som påvist ovenfor, og som det også dokumenteres både hos Nathansen og hos Hjortshøj, med glæde betonet en jødisk identitet hos sine helte Lasalle, Disraeli og Heine. Det sidste eksempel er i øvrigt temmelig sent i forfatter-skabet, stammende fra *Heinrich Heine* (1897). Man kan desuden i Georg Brandes' private ungdomsbrevveksling med broderen Edvard finde udbrud af glæde, når det overrumplende viser sig, at en beundret og allerede berømt ven har jødisk baggrund. Som svar på brev fra broderen Edvard fra 20.4.1873 skriver Georg: "Idag sender Paul Heyse [1830-1914, tysk efterromantisk forfatter, som Brandes beundrede] mig et Brev hvoraf jeg – o Jubel – seer at han ogsaa er Jøde – paa mødrende Side. Hans Moder var Jødinde. Han forklarer mig i det Brev – uden at ane at jeg selv er Jøde – Betydningen af Ordet Chutsbe. Det kan vi selv." (*Edvard og Georg Brandes' brevveksling 1866-1877. Et udvalg ved Eva Seibæk*, 1972, s. 70). Hjortshøj behandler da også det hebraiske udtryk 'chutspe', som Brandes selv benytter i Lasalle-bogen: "According to Brandes, chutspe denotes that someone is impudent (*fræk*), but it also has connotations of boldness, recklessness, presence of mind, pushiness, and sense of humor." (2021, s. 56). Her stemmer Hjortshøj overens med Nathansen, der forklarer udtrykket på følgende vis: "Dristigheden, der svinger mellem Mod og Frækhed" (1950, s. 38). Men Hjortshøj fortsætter – i modsætning til Nathansen – ikke med at udlægge det andet jødiske begreb 'chain', angiveligt ifølge Nathansen at forstå som "den kunstnerisk følsomme Forening af Ynde og Yndest, svingende mellem Fortryllelse og Forførelse" (s. 38). Begge udtryk bruges naturligvis hos venen til at karakterisere Brandes' sammensatte og charmerende personlighed.

Hjortshøj går derimod videre ad en anden vej i karakteristikken af en særlig jødisk psyke, som Brandes beskriver både i sin artikel om Meïr Aron Goldschmidt (*Kritiker og Portraiter*, 1870) og i Disraeli-bogen. Det drejer sig om jøden i diasporaen, der lever mellem flere kulturer, katolicisme og protestantisme og klassisk og romersk kultur, der alle er ham lige bekendte og lige fjerne: "He is the son of Spinoza", udbryder Hjortshøj. Brandes' åndelige

stamtræ føres således tilbage til den hollandsk-jødiske filosof (1632-1677), der både var kosmopolit og frittænkende og snarere panteistisk end ateistisk. Faktisk nævner Brandes selv flere gange Baruch Spinoza i sine skrifter som sin åndelige fader, blandt andet på grundlag af en fascination af en roman af Berthold Auerbach, *Spinoza, Romanbiografie* (1837). Så vidt så godt. Men man fornemmer hos Hjortshøj en lidt irriteret opposition mod de andre påvirkninger, som tidligere Brandes-forskere har påvist. Disse henviser bl.a. til Kierkegaard (og Kierkegaards individualistiske oppositionslyst) og til Stuart Mills liberalisme. Hjortshøj opponerer mod påvisningerne af Kierkegaard-indflydelse. Det er angiveligt ikke Kierkegaards "Protestant-based philosophy" (s. 160), der er Brandes' fundamentale inspirationskilde, men den jødiske Spinoza. Men Brandes skriver jo faktisk den første danske bog om *Søren Kierkegaard* (1877), og hvad andre påvirkninger angår, så oversætter og udgiver han en del år før Stuart Mills *Kvindernes Undersøgelse* (1869) og gør for øvrigt personligt bekendtskab med den engelske filosof under en Paris-rejse i 1870. Den ene påvirkning behøver jo ikke at udelukke de andre.

Interessant er imidlertid Hjortshøjs iagttagelse af, at Brandes' ungdomsskildringer af en ideal-jøde mellem flere kulturer og dermed velorienteret og frisindet svarer til Brandes' opfattelse af "Emigranten", jf. gennembrudsværket *Emigrantlitteraturen* (1872), hvor f.eks. Madame de Staël som flygtet fra Frankrig og opholdende sig i Schweiz står mellem fransk og tysk kultur og derfor med indsigt i begge kulturformer. Hjortshøj opfatter betegnelsen "cosmopolit", som må siges at gælde for Brandes, som et adelsmærke. Og han husker at notere, at Brandes i høj grad dog også opfattede sig selv som dansker – ikke mindst, når han talte sønderjydernes sag.

Men hvorfor nu dette skift i holdningen hos den unge og den ældre Brandes? Hvorfor lægger han efterhånden afstand til det jødiske? Hjortshøj kommer med to forklaringer: Den første, efter min mening usandsynlige, at Brandes skulle søge at indynde sig hos styrende organer med hensyn til det af politiske grunde udeblevne professorat, der havde stået ledigt efter Carsten Hauchs død i 1872, og som i mellemtiden, i 1892, var blevet besat

med den lidt nørdede Julius Paludan, der på ingen måde havde Brandes' vingefang og gennemslagskraft. Dels forekommer det, som tidligere nævnt, ganske usandsynligt, at den altid oprørske, trodsige og dybt engagerede Brandes skulle have lagt en sådan strategisk plan i håb om, at det forventede systemskifte skulle skaffe ham en professorudnævnelse. Årstallene passer heller ikke ganske, al den stund Brandes faktisk fik en titulær professorudnævnelse, med løn, men uden pligt til at holde forelæsninger, ved det tidligere så afvisende universitet i 1902, dvs. før udarbejdelsen af de tre erindringsbind, hvor han i høj grad underdriver sin jødiske identitet. Han tillader sig således at spøge med sin egen jødiske konfirmation, der for ham kun bestod i, at man måtte låne en høj hat til den passende påklædning. Den kendte, lidt flabede eller udfordrende passage fra *Levned* (1905, bd. 1, s. 57) er ikke nævnt hos Hjortshøj.

Det er i øvrigt et spørgsmål, hvor tilfreds Brandes var med professorudnævnelsen, jf. Georg og Edv. Brandes: *Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd*, ved Morten Borup (1939-42, II). Han virker her i brevene til sin bror usikker på, om det overhovedet er værdigt for ham at modtage den nævnte udnævnelse. Skiftevis mener han det ene og skiftevis det andet. Således i et brev fra Georg til Edvard Brandes, 26.10.1901: "Ny Overvejelse. Jeg kan dog ikke bekvemme mig til at tage mod Titlen. Men det Hele har vel ingen Aktualitet i Øjeblikket." (s. 161). I Edwards svarbrev fra 11.12.1901 meddeles imidlertid, "at Finansudvalget idag *enstemmigt* har tiltraadt Forslaget om Pengene til dig" (s. 161). Den akademiske udnævnelse skulle jo ifølge Brandes og hans tilhængere været kommet længe før, så han var blevet fast tilknyttet Københavns Universitet lige fra ungdommen, da han som 30-årig i 1872 for alvor slog igennem, ikke først da han var 59 år. – Det må i forbindelse med professoratsagen være mig tilladt at videregive en mundtlig beretning, som stammer fra min gamle lærer, professor i islandsk litteratur og sprog, Jón Helgason (1899-1986). Universitetet fejrede i 1921 Brandes' første *Hovedstrømnings*-forelæsninger. *Emigrantlitteraturen* havde nemlig 50-årsjubilæum, og Brandes var indbudt som hovedtaler. Jón Helgason var som ung student til stede, og han kunne berette, at

forelæsningen havde haft Odysseen som emne. Den allersidste sætning, hvor der skulle tales om Odysseus' hjemkomst efter de mange år og mange rejser, lød: "Og nu står han på tærsklen til sit eget hus", hvorefter Brandes hurtigt og brat forlod talerstolen og angiveligt også salen, vred over, at man ikke tidligere havde indset, at universitetet netop var *hans* eget hus. Brandes yndede i øvrigt ikke efter 1902 at modtage breve, hvor den fine profesortitel indgik i adressen. "Georg Brandes, København" var tilstrækkeligt, skriver han til flere korrespondenter.

Hjortshøjs anden forklaring på Brandes' indledende store interesse for den jødiske identitet og hans afsluttende optræden som modvillig jøde lyder derimod plausibel. Det er efter al sandsynlighed den voksende antisemitisme, der opstår i slutningen af det 19. århundrede, der er medvirkende til, at Brandes nedtoner det racebegreb, han frimodigt har arbejdet med i sine skrifter indtil 1897. På dette punkt lægger Hjortshøj en omfattende viden for dagen, der ikke i samme grad er demonstreret hos tidligere Brandes-forskere. Han refererer således til en opblussen af antisemitismen i *Berliner Antisemitismusstreit* 1879-81, dvs. under Brandes' Berlinophold, der strakte sig fra 1877 til 1883. De tyske, umiskendelige, antisemitter hedder Wilhelm Marr, Heinrich von Treitschke og Adolf Stoecker. En famøs tekst, forfattet af Treitschke i *Unsere Aussichten*, har angreb på jødisk "Mischkultur", dvs. borgere, der både prøver at være jødiske og tyske. Den præsenteres hos Hjortshøj s. 100-101. I den ophedede tyske atmosfære kom Brandes endog ud for et personligt angreb i den tyske rigsdag fra den omtalte Adolf Stoecker i december 1880, og han svarede med artiklen "Bevægelsen mod Jøderne i Tyskland" (1881).

En gennemgående tese hos Hjortshøj er imidlertid, at skønt antisemitismen ikke i samme omfang viser sig i Danmark, stikker den dog sit hoved frem gennem hele Brandes' karriere. Det er uimodsigeligt, at den ses hos hans argeste modstandere, men de mere subtile og diskrete eksempler, Hjortshøj nævner hos kendte og mere fredsommelige litterater, overbeviser ikke altid. Eller rettere, man bliver lidt bange for, at hans engelsksprogede læsere skal tro, at f.eks. Pontoppidan hører til blandt antisemitterne, fordi

han nævner "the ancient jewish tale of Adam and Eve" (s. 20) i det famøse digt til Brandes' 70-årsdag i 1912, hvor digteren begræder, at det frihedens og oplysningens rige, som Brandes ville skabe med sin forkyndelse, ikke blev så meget anderledes end den gamle orden. På samme vis udlagde den frafaldne præstesøn Henrik Pontoppidan siden sin egen personlige skuffelse over radikalismens – efter hans mening fejlslagne – felttog i *De dødes Rige* (1912-16). Den positivt opfattede og skildrede Fru Abildgaard (mor til den livs-uduelige Jytte, der tænker for meget og føler for lidt) udtaler samme skuffelse i diskussionen med ungdomsvennen Enslev, der har træk af både Hørup og Brandes. Digtet blev bragt i den radikale avis *Politiken*. Og Brandes takkede faktisk Pontoppidan for det – han var også selv blevet noget pessimistisk med tiden i forhold til sin ungdomstro på frihed og fremskridt. – Jovist er det gamle testamente jødisk, men netop Adam og Eva er i høj grad overtaget af kristendommen og den almindelige samtale, så det virker lidt mærkeligt at omtale de første mennesker som specifikt optrædende i en jødisk fortælling. Den jødiske familie Salomon i *Lykke-Per* (1898-1904) opfattes i øvrigt af Hjortshøj som ambivalent skildret. Dette er diskutabelt – og diskussionen kan i fremtiden yderligere uddybes.

Andre eksempler: Grundtvig har jo i sin maniske produktionsiver sagt utrolig meget forskelligt om vidt forskellige ting. Hjortshøj fremhæver (s. 86 f.), at han i polemik med M.A. Goldschmidt har fremstillet den jødiske folkeånd som "rodløs" og ude af stand til at blande sig med den danske "Volksgeist". Imidlertid bliver man lidt nervøs, når Hjortshøj, formentlig af hensyn til de engelsksprogede læsere, i samme åndedræt tilføjer, at Grundtvig er grundlægger af den danske folkehøjskole. Man må håbe, at englænderne og amerikanerne ikke misforstår sammenhængen og tror, at alle liberalistiske og bondevenlige danskere derfor blev udsat for antisemitisme i folkeoplysningens tjeneste. Problemet er det samme med litteraturhistorikeren Vilhelm Andersen. I *Tider og Typer. Goethe II* (1916) skriver han, at Brandes ikke har en dråbe hellensk blod i årene (s. 188; Hjortshøj, s. 143-44). Brandes og før ham Hegel yndede at stille antikkens fribårenhed op over for den undertrykkende jødedom og heraf afledte kristendom). Brandes

blev i denne omgang faktisk fornærmet over artiklen. Selvom Vilhelm Andersen siden prøvede at foreslå ham til Nobelprisen hele to gange for at genetablere deres tidligere gode forhold, lykkedes det ikke. Men når samme Vilhelm Andersen hos Hjortshøj ganske korrekt præsenteres som fader til den samlede gymnasieundervisning i dansk litteratur gennem det meste af det 20. århundrede, så bliver man igen nervøs for, hvad bogens engelsksprogede publikum dog så må mene om vore skoler. Der burde tilføjes, at Andersens omfattende fremstilling af Brandes og hans unikke indflydelse på dansk litteratur i den omfangsrige *Illustreret dansk Litteraturhistorie* (1925), som i meget lang tid kom til at danne grundlaget for universitetsundervisningen i faget dansk (og heraf afledt gymnasieundervisningen), indeholder ægte og smuk beundring for Brandes' geni og engagement – og respekt for hans indsats under 1. verdenskrig rettet mod entydig nationalisme – og desuden en loyal overvejelse over Brandes' opfattelse af jødisk identitet med udspring i afhandlingen om Goldschmidt, som Hjortshøj også behandler. Også Vilhelm Andersen har bemærket, at overvejelser over det særjødiske hos Goldschmidt (fra 1869 og 1870) er strøget i *Samlede Skrifter*, 1899-1902. Vilhelm Andersens 50 sider lange og tætte skildring af Brandes og hans centrale stilling i dansk litteratur er den første i sin art i vor litteraturhistorieskrivning.

Besyderligt er det under alle omstændigheder, at Vilhelm Andersens mere eller mindre skjulte eller diskrete antisemitisme hos Hjortshøj søges understreget af, at han faktisk var medunderskriver af Højgaardkredsens henvendelse til Christian 10. om, umiddelbart efter tyskernes besættelse af Danmark, at afskedige den folkevalgte danske regering og indsætte en regering af "Rigets bedste Mænd". Man skal her betænke, at den folkevalgte regering og kongen som bekendt havde indgået en aftale med fjenden om fredsbesættelse af Danmark, og Højgaardkredsen mente at kunne holde balancen i så henseende. Kredsen var nok stærkt konservativ og i øvrigt meget naiv – man ventede at få kongens fætter prins Axel som statsminister, men kredsens medlemmer var nu ingenlunde en art nazister, som Hjortshøj er snublende nær ved at skrive: "It intended to implement a totalitarian

right-wing regime in Denmark that, ideologically, resembled the German Nazi regime" (s. 146). Den bestod tværtimod af stærkt nationaltfølelse højtoreorienterede danskere i høje sociale positioner, der tog deres egen betydning særdeles alvorligt, eller overvurderede den, og som mente, at de måtte tage et initiativ i disse for vort land så alvorlige tider og derfor overlade landets regering til de kyndige og intelligente mænd i riget. Kredsen bestod først og fremmest af danske erhvervsfolk, bl.a. A.P. Møller, men rummede også den nationalt begejstrede historiker Vilhelm la Cour, der siden med udfordrende foredrag og skrifter opildnede til frihedskamp, og som den første dansker blev arresteret for tyskfiendtlig optræden i 1941. Christian den 10. var i øvrigt så fornuftig at frabede sig hjælpen – han havde fået nok af at optræde udenomsparlamentarisk under Påskekrisen efter 1. verdenskrig. Men det er således på ingen måde nazistisk inkriminerende at have understøttet Højgaardkredsen. Blot politisk naivt og i og for sig udemokratisk set med eftertidens øjne. Det kan ske for Hjortshøj, at han "jumps to conclusions" – på baggrund af den store stofmængde og hans store engagement i udforskningen af antisemitismen.

Bortset fra disse indvendinger skal det fremhæves, at Hjortshøjs værk er omfattende, oplysende og uhyre lærd – det vrirler med viden og henvisninger. I en så omfattende videnssamling kan der snige sig ukorrekt heder eller misforståelser ind. En enkelt skal nævnes, der imidlertid ikke skyldes Hjortshøj, men hans kilder.

Den senere konge Frederik 8. var ingeniunde Brandes' fjende, men en stor beundrer af ham. Fejltagelsen optræder s. 189, hvor der nævnes et konglomerat af fjender af Brandes, der – i deres angiveligt mere eller mindre skjulte antisemitisme – omtrent alle skulle have rødder tilbage til den tyske antisemitismestrid eller røbe lighed med talsmændenes argumenter. Vilhelm Andersen er også nævnt her. Og man må undre sig over at se den skarpsindige, men fanatisk ensidige – og efterhånden vitterligt antisemitiske – kritiker Harald Nielsen, der under besættelsen endte som nazist, anbragt i samme flok som Brandes' ungdomsven og kampfælle Holger Drachmann. Hjortshøj kunne have forsøgt sig med nuancer.

Drachmann var ganske vist en lidt forvirret lyriker, hvad det ideologiske angik, og han og Brandes brød med hinanden i 1882/83, men blev slutteligt forsonede i en højtidelig stund ved Drachmanns fars begravelse i 1892. Man kan læse om forløbet i *Georg og Edv. Brandes. Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd* (bd. III, 1940). Her er Drachmanns breve til Georg Brandes fra 1871 til 1905 optrykt. Georg Brandes holdt da også festtalen på Københavns Rådhus ved Drachmanns 60-årsdag, ifølge veninden Agnes Henningsens erindringer så rosende og elegant, at Drachmann selv mistede mælet og ikke kunne samle sig til en passende takketale, jf. *Dødsfjende-Hjertenskær* (1949, s. 201 ff.). Drachmann *havde* faktisk været for langt ude i et digt, oprindeligt ikke beregnet til offentliggørelse, til Bjørnssons 50-årsdag, hvor han havde skrevet: "Vi kom hertil, halvt kritisk-jødisk-franske", og fulgt opgøret med Brandes og europæerne op i *Skyggebilleder. Ostende-Brygge*, der ved et tilfælde udkom samme dag i 1883 som *Det moderne Gjennembruds Mænd*, hvor Brandes nu heller ikke gav nogen ubetinget smigrende fremstilling af Drachmann. Han var angiveligt bedre til at præstere end til at protestere, og der antydedes, at han var noget nær holdningsløs, men – bevares – skrev flotte vers. Men forsonede blev de altså – og egentlig lignede deres kunstnertemperamenter hinanden.

Den omtalte konkluderende passage hos Hjortshøj på vegne af ni kulturpersonligheder afsluttes med: "(and even the Danish Crown Prince Frederik, as notes from his diary of 1880 suggest) identified Brandes as a subversive, un-Danish 'cosmopolitan Jew' who threatened Danish national culture" (s. 189). Hjortshøj kan som kilder til opfattelsen af Kronprinsens Brandes-fjendtlighed henvise til et par tidligere videnskabelige værker, men giver unægtelig skruen nok en omgang. Den fælles kilde er et enkelt notat i den senere Frederik 8.s arkiv, ikke en dagbogsoptegnelse, og det indeholder ingen antisemitiske udtalelser, kun afstandtagen fra det moderne gennembruds oprørske ideologi. Notatet er først citeret hos Troels Fink, *Estruptidens politiske historie 1875-1885* (1986, bd. 1, s. 205). Her drages ingen konklusion om, hvorvidt det er udtryk for Kronprinsens egen mening eller at opfatte som en art huskeseddel over stridigheder omkring professoratet. Flere

andre steder hos Fink fremhæves imidlertid, at Kronprinsen var modstander af sin stokkonservative far Christian 9. og søgte selskab med mænd både fra det litterære og politiske venstre. Det ville derfor være besynderligt, hvis han personligt skulle have forfattet det Brandes-fjendtlige notat. Det er ligeledes citeret hos Pelle Oliver Larsen i *Professoratet. Kampen om Det Filosofiske Fakultet 1870-1920* (2016, s. 273), her med en henvisning til Fink. Ud fra en læsning af notatet konkluderer Larsen noget vidtgående, at Kronprinsen må have set Brandes som stående bag al samfundsopløsende fritænkeri i Danmark. Tredje gang henvisningen til notatet dukker op, er som nævnt hos Hjortshøj (2021, s. 189), hvor det netop ikke citeres, men hvor notatet indirekte (og forkert) tilskrives antisemitisme. Hverken Fink, Larsen eller Hjortshøj har noteret sig, at Brandes i *Levned* (bd. 3, 1908, s. 80) fortæller, at han på Kronprinsens initiativ var til audiens hos ham en del gange mellem 1884 og 1886. I *Levned* foreligger dog intet om indholdet af audienserne. Det gør der derimod i Brandes' utrykte dagbog fra 1882 til 1884, der opbevares på Det Kgl. Bibliotek. – Ingen af de tre forskere (Fink, Larsen og Hjortshøj) har kendt til dagbogen, hvor et referat af Brandes' første audiens, 30. marts 1884, hos den senere Frederik 8. findes. Jeg snublede selv over det for nogle år siden, hvor jeg i anden anledning (Brandes' frihedsopfattelse og kvindesyn) havde brug for at konsultere hans private papirer.

Det fremgår af dagbogen, at Brandes er lidt overrasket over indbydelsen, men at Kronprinsen glæder ham med at stille fornuftige spørgsmål i forhold til samtidens politik og litteratur og ikke mindst med at ytre ønske om at lære Brandes nærmere at kende fremover, idet han gerne ville omgås rigets bedste mænd. – Det omtalte anti-Brandes-notat, som Fink, Larsen og Hjortshøj henviser til, er tentativt dateret til 1880 – og Brandes' dagbogsoptegnelse er som nævnt fra 1884. – Det er naturligvis teoretisk muligt, at Kronprinsen mellem 1880 og 1884 kunne have forandret synspunkter. Men næppe psykologisk sandsynligt med en så drastisk overgang fra den ene lejr til den anden i Brandes-stridighederne og den hermed sammenhængende og løbende

forfatningskamp, hvor han i modsætning til sin far Christian 9. havde sympati for Venstresiden.

Hjortshøjs bog er interessant, og han har ret i, at Georg Brandes svingede fra en opfattelse af eksistensen af en almindelig udbredt jødisk identitet til en afvisning af noget sådant. Eller i det mindste til en meget stor tilbageholdenhed omkring spørgsmålet. Og det er absolut værd at overveje, hvorfor han gjorde det. Hjortshøj påviser overbevisende, at omsvinget kommer, samtidig med at antisemitismen blusser op i Europa. Med arnested i Tyskland. Men af og til fornemmer man, at han bliver en kende for ivrig i sin solidaritet med Brandes. Og i sin påvisning af en understrøm af antisemitisme – også i Danmark, som utvivlsomt fandtes.

Angående Hjortshøjs centrale begreb "cosmopolitanism" må det forstås som følger: Brandes var kosmopolit forstået som vidende om og engageret i kulturen i mange forskellige lande og desuden modstander af national selvtilstrækkelighed. Denne egenskab eller orientering er ifølge den yngre Brandes karakteristisk for jødiske skribenter og åndspersonligheder, der foruden deres egen jødiske baggrund i datiden nødvendigvis måtte have tilknytning til en anden kultur i det land, de er vokset op i og siden har levet i. Det er således muligt at repræsentere flere kulturer på en gang, og netop ved at have en sådan baggrund kan man udvikle overblik og tolerance. Den ældre Brandes nedtoner imidlertid opfattelsen af, at der findes en – rosværdig – særjødisk identitet, under indtryk af faren ved en voksende antisemitisme. Egentlig med god grund. Hjortshøj påviser således også, at de tyske antisemitter, der dukker op i løbet af det 19. århundredes slutning, udnytter skildringen af det kosmopolitiske eller vender det til noget negativt – nemlig til at anklage deres jødiske medborgere for "rodløshed", en anklage, der siden inkorporeres i nazismen. Det kan være farligt at opfatte en bestemt gruppe mennesker som på en eller anden måde havende en fælles identitet. Det åbner for modstandernes angreb: De er jo alle sammen ens – og de er ens på en måde, vi ikke bryder os om.

Note

Angående det Brandes-fjendtlige notat omtalt ovenfor, angiveligt stammende fra Frederik 8.s efterladte papirer, i sammenligning med Brandes' egen velvillige omtale af den senere Fredrik 8. og ikke mindst af audienserne hos ham fra 1884 til 1886 i *Levned* (bd. 3, 1908) og i den utrykte dagbog fra 1882-1884, se min artikel "Georg Brandes og kronprinsen – den senere Frederik 8." i dette bind af *Nordica*. Kilderne citeres her, og flere detaljer, end denne anmeldelse kan rumme, fremdrages.

Referencer

- Andersen, V. (1916). *Tider og Typer. Goethe II*. Gyldendal.
- Borup, M. (red.). (1939-42). *Georg og Edv. Brandes. Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd* (bd. 1-8). Gyldendal.
- Brandes, G. (1905-08). *Levned I-III*. Gyldendal.
- Fink, T. *Estruptidens politiske historie 1875-1885* (1986). Odense Universitetsforlag.
- Henningsen, A. (1949). *Dødsfjende-Hjertenskær*. Gyldendal.
- Larsen, P.O. (2016). *Professoratet. Kampen om Det Filosofiske Fakultet 1870-1920*. Museum Tusulanum.
- Nathansen, H. (1950). *Georg Brandes. Et Portræt* (2. udg.). Gyldendal.
- Seibæk, E. (red.). (1972). *Edvard og Georg Brandes' brevveksling 1866-1877. Et udvalg ved Eva Seibæk*. Gyldendal.